

รูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ Model for Developing of Living under the Sufficiency Economy for Rural People in Kalasin province.

ธิดารัตน์ ศรีขาว¹ ชาตรี ศิริสวัสดิ์² และวิมลมาศ ปฐมวณิชกุล³
Tidarat Srikhao¹ Chartri Siriswas² and Vimonmas Pratomvanitkul³

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ 2) สร้างรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ และ 3) เพื่อประเมินผลการใช้รูปแบบการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ การวิจัยดำเนินการใน 3 ระยะ โดยระยะที่ 1 ค้นหาปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท กลุ่มตัวอย่างได้แก่ ประชาชนในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง จำนวน 390 คน ตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ด้านความรู้ ด้านความตระหนัก ด้านเจตคติ ด้านทักษะ ด้านความสามารถประเมินผลด้านการมีส่วนร่วมเรียนรู้ ด้านเครือข่ายบุคคล ระยะที่ 2 สร้างรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท นำรูปแบบการพัฒนาไปวิพากษ์โดยชาวบ้าน ราษฎรชาวบ้าน ผู้นำชุมชน นักวิชาการและผู้เกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชน จำนวน 25 คน โดยการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshops) และนำผลการเสนอแนะมาปรับปรุงรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทให้สมบูรณ์ขึ้น และระยะที่ 3 ทดลองและประเมินผลการใช้รูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท ผู้วิจัยนำรูปแบบไปทดลองใช้กับกลุ่มทดลอง ได้แก่ ประชาชนในหมู่บ้านพรหมสว่าง ตำบลภูแล่นช้าง จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 15 คน ผลการวิจัย พบว่า

1. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้แก่ ปัจจัยด้านความรู้ ปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมเรียนรู้ และปัจจัยด้านเครือข่ายบุคคล ค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยในรูปคะแนนดิบ คือ -0.051 , 0.53 และ -0.207 ค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยในรูปคะแนนมาตรฐาน คือ -0.133 , 0.133 และ -0.239 ตามลำดับ ตัวแปรดังกล่าวสามารถร่วมกันอธิบายความแปรปรวนของการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท ได้ร้อยละ 10.7 ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติ 0.05

¹ นักศึกษาปริญญาเอก สาขายุทธศาสตร์การพัฒนากุมิภาค มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

² พร.ต. (พัฒนาศาสตร์) อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

2. ผลการสร้างรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้จัดทำแผนการจัดกิจกรรมการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท โดยนำปัจจัยทั้ง 3 ด้าน มาจัดทำเป็นโครงการ ได้รูปแบบการพัฒนา 6 ขั้นตอน 14 กิจกรรม

3. หลังจากที่กลุ่มการทดลองได้นำรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทไปทดลองแล้ว ทำให้พฤติกรรมในการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทดีขึ้น

คำสำคัญ : เศรษฐกิจพอเพียง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ABSTRACT

The purposes of this research were to 1) study factors affecting the sufficiency economy philosophy of rural people in Kalasin province, 2) construct a development model of the sufficiency economy philosophy of rural people in Kalasin province, and 3) evaluate the development model. The research methodology consisted of 3 phases. Phases 1 Analysis of the factor affecting the success of sufficiency economy philosophy of rural people. The sample consisted of 390 people. The variables in the research consisted were knowledge, awareness, attitude, skills, ability evaluation, participatory learning and party network. Phase 2 : construction a development model of the Sufficiency Economy Philosophy of Rural people in Kalasin province was reviewed by 20 participants ; philosopher, community leaders, scholars and members of community development groups by workshops method, and Phase 3 evaluation of the use of model the sufficiency economy philosophy of rural people by 15 People in Banpromsawang, phoolandchang District, Amphoe Nakoo, Kalasin Province. The results of the research revealed the followings :

1. The factors affecting the sufficiency economy philosophy of rural people in Kalasin province were knowledge factor, participatory learning factor and party network factor. Regression coefficient of raw score is -0.051 , 0.53 and 0.207 , respectively. Regression coefficients in standard score is -0.133 , 0.133 and 0.239 , respectively. Such variables could explain the variation in affecting the sufficiency economy philosophy of rural people is 10.7 percent of the population has a significant level of 0.05 .

2. The results of the model construction in developing living of the sufficiency economy philosophy of rural people in Kalasin province by being three factor on the prepared project. The model developed six steps and 14 activities.

3. After being tested, The model development of the sufficiency economy philosophy of rural people, behavior in sufficiency economy philosophy of rural people better.

Keyword : knowledge management activities/ students' knowledge sharing awareness/the Far Eastern University

บทนำ

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 25 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลง

การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำเป็นลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือความพอดี พอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและใช้อุปกรณ์ ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควร และปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจที่สูงขึ้นในลำดับต่อไป

จากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่ขณะนี้ส่งผลกระทบต่อภัยร้ายแรงไปสู่ประชาชนเกือบทุกระดับของสังคมไทย โดยเฉพาะประชาชนชนบท ที่มีความยากจน หาเช้ากินค่ำจะได้รับผลกระทบมากที่สุด ก่อให้เกิดความยากลำบากในการดำเนินชีวิตและเลี้ยงชีพตนเอง และนอกจากนั้นวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจต่าง ๆ เหล่านี้ยังก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย คือ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาศีลธรรมตกต่ำ หรือปัญหาสังคมอื่น ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชน คือ การมีขีดความสามารถที่ลำบากยากแค้นมากขึ้น ขาดความมั่นคงในอาชีพรายได้ สุขภาพจิตตกต่ำ ผู้คนในประเทศจำต้องอดออม อดทนต่อภาวะเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนี้ด้วยกันทั้งสิ้น

สภาพปัญหาการพัฒนาชุมชนชนบทมีมาตั้งแต่ในอดีตคือ ถูกดำเนินการให้เป็นไปเพื่อการผลิตสร้างโครงสร้างพื้นฐานชุมชน และการอุปโภคบริโภคที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ตามกระแสนิยมและวัตถุนิยม การตอบสนองความต้องการของมนุษย์นั้นเป็นไปอย่างไม่มีขอบเขตและที่สิ้นสุด รวมทั้งจำนวนทรัพยากรมนุษย์ มีปริมาณที่เพิ่มมากขึ้น แต่ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด และนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้อย่างขาดการระมัดระวัง และไม่มีประสิทธิภาพ

ดังนั้นผู้วิจัยในฐานะที่มีความสนใจในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง จึงมีความต้องการที่จะศึกษาสภาพการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชน เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชน และเพื่อประเมินผลการสร้างรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท จังหวัดกาฬสินธุ์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์
2. เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์
3. เพื่อทดลองและประเมินผลการใช้รูปแบบการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขต ไว้ดังนี้

1. **พื้นที่เป้าหมาย** การวิจัย ระยะเวลา 1 ปี เป็นการศึกษานในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 36 หมู่บ้านที่เป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง จากการประเมินของพัฒนาการ จ.กาฬสินธุ์

2. **ขั้นตอนการวิจัย** การวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 3 ระยะเวลา คือ

ระยะที่ 1 เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์

ระยะที่ 2 เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อสร้างรูปแบบพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์

ระยะที่ 3 เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(PAR) เพื่อทดลองใช้รูปแบบพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชน 1 ชุมชน คือบ้านพรหมสว่าง หมู่ที่ 8 ตำบลภูแล่นช้าง อำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์

3. **ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย**

การวิจัยระยะที่ 1 ประชากร ได้แก่ ประชาชนในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง 36 หมู่บ้าน จำนวน 13,871 คน (สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดกาฬสินธุ์, 2555 : 2)

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชาชนในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง จำนวน 390 คนโดยใช้วิธีการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างตามสูตร ทาโร่ ยามาเน (Taro Yamane, 1973 : 727)

การวิจัยระยะที่ 2 กลุ่มตัวอย่าง

ได้แก่

1. กลุ่มตัวอย่างที่ 1 คัดเลือกตัวแทนชาวบ้านมาจำนวน 10 คน โดยเลือกจากบุคคลที่ให้ความร่วมมือและมีความสนใจในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง

2. กลุ่มตัวอย่างที่ 2 ได้แก่ ชาวบ้าน 5 คน ผู้นำชุมชน 5 คน นักวิชาการและผู้เกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชน 5 คน รวมทั้งสิ้น จำนวน 25 คน ใช้การเลือกแบบเฉพาะเจาะจง

การวิจัยระยะที่ 3 กลุ่มทดลอง ได้แก่ หมู่บ้านพรหมสว่าง ตำบลภูแล่นช้าง อำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์ ทำการเก็บข้อมูลก่อน ระหว่าง และ หลังการทดลอง

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยระยะที่ 1

ประชากร ได้แก่ ประชาชนในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง 36 หมู่บ้าน จำนวน 13,871 คน

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชาชนในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง จำนวน 390 คนโดยใช้วิธีการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างตามสูตร ทาโร่ ยามาเน

การวิจัยระยะที่ 2

1. กลุ่มตัวอย่างที่ 1 คัดเลือกตัวแทนชาวบ้านจำนวน 10 คน เลือกจากบุคคลที่ให้ความร่วมมือและมีความสนใจในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง

2. กลุ่มตัวอย่างที่ 2 ได้แก่ ชาวบ้าน 5 คน ผู้นำชุมชน 5 คน นักวิชาการและผู้เกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชน 5 คน รวม 25 คน ใช้การเลือกแบบเฉพาะจง

การวิจัยระยะที่ 3 กลุ่มทดลอง ได้แก่ หมู่บ้านพรหมสว่าง ตำบลภูแล่นช้าง อำเภอนาคู

จังหวัดกาฬสินธุ์ ทำการเก็บข้อมูลก่อน ระหว่าง และ หลังการทดลอง

เครื่องมือการวิจัย

การวิจัยระยะที่ 1 เป็นแบบสอบถามซึ่งผู้วิจัยได้ปรับใช้และพัฒนาเครื่องมือมาจากแบบสอบถามที่มีการศึกษาไว้แล้วและนำเครื่องมือวัดนั้นมาปรับปรุงข้อความให้สอดคล้องกับบริบทที่ศึกษา

การวิจัยระยะที่ 2 รวบรวมข้อมูลจากแบบรวบรวมการวิจารณ์ และข้อเสนอแนะ โดยการจดบันทึกลงในแบบวิจารณ์และข้อเสนอแนะ และทำการบันทึกภาพและเสียง

การวิจัยระยะที่ 3 ได้แก่ แบบสอบถามก่อนและหลังการทดลอง และผลการปฏิบัติงานจริง

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

1. นำหนังสือพบผู้ว่าราชการจังหวัดกาฬสินธุ์เพื่อขอลงพื้นที่ในการวิจัยในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์

2. นำหนังสือไปยังผู้นำหมู่บ้าน หรือ ประธานชุมชนในจังหวัดกาฬสินธุ์ ขอความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

3. ผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง และผู้ช่วยนักวิจัยจำนวน 10 คน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

1. สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ที่ปัจจัยที่ส่งผล

ต่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ใช้สถิติการวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณ (Multiple regressions Analysis)

2. วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการเปรียบเทียบข้อมูลก่อนและหลังทดลอง (Repeated Measures Multivariate Analysis of Variance : MANOVA)

ผลการวิจัย

1. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของ ประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ ผู้วิจัยทำการเก็บ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิต ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จำนวน 7 ตัวแปร คือ ความรู้ ความตระหนัก เจตคติ ทักษะ ความสามารถ ประเมินผล การมีส่วนร่วมเรียนรู้ และเครือข่ายบุคคล ที่คาดว่าจะส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตตามปรัชญาของ เศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัด กาฬสินธุ์ พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตตาม ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทใน จังหวัดกาฬสินธุ์ คือ ด้านความรู้ ด้านการมีส่วนร่วม เรียนรู้ ด้านเครือข่ายบุคคลตามลำดับ

2. รูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตาม ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทใน จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า ได้รูปแบบการพัฒนา 6 ขั้นตอน 14 กิจกรรม ได้แก่

ขั้นตอนที่ 1 ประสานงานและสำรวจ ชุมชน มี 3 กิจกรรม คือ

1. ทำความเข้าใจกับผู้นำ ชุมชนเกี่ยวกับกรอบเงื่อนไขในการดำเนินกิจกรรม
2. ค้นหาประชาชนต้นแบบ
3. ศึกษาสภาพการดำเนิน ชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ของประชาชน ต้นแบบ

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างแรงจูงใจ จิตสำนึก ส่งเสริมการมีส่วนร่วมและสร้างวิสัยทัศน์มี 2

กิจกรรม คือ

1. สร้างแรงจูงใจในการร่วมกิจกรรมบนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
2. สร้างความเข้าใจในกิจกรรมพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง(ด้านความรู้ ด้านการมีส่วนร่วมเรียนรู้ และด้านเครือข่าย)

ขั้นตอนที่ 3 จัดทำแผนพัฒนา มี 2 กิจกรรม คือ

1. จัดทำแผนพัฒนา โดยนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางในการพัฒนา
2. สร้างตัวชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนา

ขั้นตอนที่ 4 นำแผนไปปฏิบัติ สะท้อนและปรับปรุงแผน มี 3 กิจกรรม คือ

1. ส่งเสริมการแสวงหาความรู้ โดยการศึกษาดูงานที่ศูนย์ต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง

2. ดำเนินการนำร่องกิจกรรมการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

3. สะท้อนและปรับปรุงแผนการพัฒนาให้บรรลุเป้าหมาย

ขั้นตอนที่ 5 ประเมินแผนปฏิบัติงาน มี 1 กิจกรรม คือ

1. ประเมินผลการดำเนินงานก่อนการดำเนินการ ระหว่างการดำเนินการ และหลังการดำเนินการ

ขั้นตอนที่ 6 แลกเปลี่ยนเรียนรู้และประเมินสรุป มี 3 กิจกรรม คือ

1. แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระดับครัวเรือน ครัวเรือนได้เสนอผลการดำเนินงานเศรษฐกิจพอเพียง

2. แลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนเครือข่ายได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ของการดำเนินงาน

3. ถอดองค์ความรู้ สรุปผล

การดำเนินงาน

3. ผลการทดลองใช้รูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า หลังจากการดำเนินงานตามรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ประชาชนต้นแบบมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความสามัคคี มีความเอื้ออาทรต่อกัน นอกเหนือจากฤดูทำนารอบบ้านมีอาชีพเสริมคือปลูกผักสวนครัว เลี้ยงปลา ทำปุ๋ยหมักชีวภาพ ปลูกเห็ด และมีรายได้จากการทำกิจกรรมดังกล่าว พึ่งพาปุ๋ยเคมีน้อยลงโดยหันมาใช้ปุ๋ยมูลสัตว์และปุ๋ยหมักแทนส่งผลให้ต้นทุนในการทำนาลดลง มีรายได้เพิ่มขึ้นและรายจ่ายลดลงเนื่องจากนำผักสวนครัวที่ปลูกและสัตว์ที่เลี้ยงมาบริโภคแทนการซื้อจากตลาด และที่เหลือจากการบริโภคก็สามารถนำไปขายได้นอกจากนี้ประชาชนต้นแบบยังได้ทำบันทึกรายรับ-รายจ่ายประจำวันเพื่อควบคุมการใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์สูงสุดอีกด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

1. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า มี 3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท ได้แก่ ด้านความรู้ ด้านการมีส่วนร่วมเรียนรู้ และด้านเครือข่ายบุคคล ซึ่งสามารถอภิปรายแต่ละด้าน ดังนี้
ด้านความรู้ เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการผันแปรในตัวแปรตามที่ได้จากการวิเคราะห์ ซึ่งค่ามีอิทธิพลที่ 0.133 ดังนั้นความรู้จึงเป็นตัวแปรที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จเป็นตัวบ่งชี้ถึงคุณภาพของแต่ละบุคคล แต่จะต้องนำความรู้ที่มีไปใช้ให้เกิดประโยชน์และใช้ในทางที่ถูกต้องสามารถประยุกต์ใช้และสามารถใช้ความรู้แก้ปัญหาใน

ด้านต่างๆได้ ซึ่งจะเห็นได้จาก งานวิจัยของ วรณาดินหัวเสือ (2548 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการเสริมสร้างศักยภาพในการพัฒนาชุมชนของผู้นำชุมชน ตำบลบ้านระกาศ อำเภอบางปะ อจังหวัดสมุทรปราการ พบว่า ผู้นำชุมชนกลุ่มเป้าหมายมีปัญหาด้านการขาดความรู้ และทักษะในการเขียนโครงการ การพูดถ่ายทอดความรู้ ข้อมูลข่าวสารสู่ประชาชนยังทำได้ไม่ดี และการบริหารจัดการกลุ่มองค์กรชุมชนยังไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นผู้นำชุมชนกลุ่มเป้าหมายจึงต้องการเพิ่มพูนความรู้และความสามารถให้สูงขึ้น

ด้านการมีส่วนร่วมเรียนรู้ เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการผันแปรในตัวแปรตามที่ได้จากการวิเคราะห์ ซึ่งค่ามีอิทธิพลที่ 0.133 ซึ่งมีอิทธิพลเท่ากับด้านความรู้ สังเกตได้ว่าสองด้านนี้มีความคล้ายคลึงกันในเรื่องความรู้ แต่การมีส่วนร่วมเรียนรู้จะมีองค์ประกอบหลายๆ อย่างเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น สังคม สิ่งแวดล้อม ระบบการบริหารจัดการ การวางแผน ซึ่งก็หมายถึงการมีส่วนร่วมเรียนรู้จำเป็นต้องร่วมเรียนรู้กับกลุ่มคน กลุ่มองค์กร กลุ่มเครือข่าย กระทำในสิ่งที่ถูกต้องในการเข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจพอเพียง ผู้เรียนจะต้องมีการวางแผน การดำเนินงาน ตรวจสอบและการแก้ไขตามผลการตรวจสอบ ดังที่ ทฤษฎีการมีส่วนร่วม ของ Erwin (อ้างอิงใน ยุพาพร รุ่งงาม, 2545 : 6) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้ว่า คือ กระบวนการให้บุคคลเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ไขปัญหาด้วยตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของบุคคล แก้ไขปัญหาพร้อมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุน ติดตามการปฏิบัติงานขององค์การและบุคคลที่เกี่ยวข้อง

ด้านเครือข่าย เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการผันแปรในตัวแปรตามที่ได้จากการวิเคราะห์ มีค่าอิทธิพลที่ 0.239 โดยมีค่าอิทธิพลมากที่สุดใน 3 ตัวแปร อาจเป็นเพราะว่าเครือข่ายเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการดำเนินงาน หรือดำเนินกิจกรรมพัฒนา

ซึ่งจะทำให้ประสบผลสำเร็จ สอดคล้องกับงานวิจัยของศิริ ฮามสุโพธิ์ (2546 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการพัฒนาศักยภาพการพึ่งตนเองในระดับหมู่บ้าน พบว่า หมู่บ้านที่พึ่งตนเองได้นั้นต้องมีองค์ประกอบ 5 ตัวชี้วัด ได้แก่ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และสังคม วัฒนธรรมซึ่งศักยภาพในการพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้านอยู่ในระดับต่ำ และเกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านแรงงาน ภาวะผู้นำ การมีจิตสำนึกของความเป็นสมาชิกในชุมชน การรวมกลุ่มหรือการสร้างเครือข่ายทุนทางสังคมในหมู่บ้าน การเรียนรู้ร่วมกัน ศักยภาพของหมู่บ้านในการจัดการและพัฒนาตนเองและการมีวิสัยทัศน์ร่วมกันของคนในหมู่บ้าน

2. ผลการสร้างรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ ผู้วิจัยได้กำหนดกิจกรรมโดยการจัดทำโครงการ การพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จากปัจจัยที่ได้จากการวิเคราะห์ในระยะที่ 1 ทั้ง 3 ปัจจัยมากำหนดเป็นโครงการ แล้วนำเสนอต่อ ผู้วิพากษ์ ได้แก่ ชาวบ้าน ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน นักวิชาการ และผู้เกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชน จำนวน 25 คน ซึ่งรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ ที่เสนอแก่ผู้วิพากษ์มีอยู่ 6 ขั้นตอน และ 14 กิจกรรม ภายใน 6 ขั้นตอนนั้น ผู้วิพากษ์ได้เสนอแนะให้ปรับเปลี่ยนในขั้นตอนที่ 1 คือ ประสานงานและสำรวจชุมชน ปรับเปลี่ยนจากการเตรียมชุมชนมาเป็นประสานงานและสำรวจชุมชน โดยผู้ร่วมวิพากษ์ได้เสนอความคิดเห็นว่าการที่จะเข้าไปติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนเพื่อการดำเนินกิจกรรมใดๆ นั้น จะต้องเข้าไปประสานงานกับกลุ่มผู้นำของชุมชนก่อนเป็นอันดับแรก ถึงจะได้รับความร่วมมือจากชุมชน ซึ่งผู้วิพากษ์ทุกคนก็เห็นด้วย ดังนั้นผู้วิจัย จึงได้ปรับเปลี่ยนขั้นตอนที่ 1 ตามข้อเสนอแนะของผู้วิพากษ์ แล้วได้รูปแบบการพัฒนา 6 ขั้นตอนที่เหมาะสม คือ 1) ประสานงานและ

สำรวจชุมชน 2) การสร้างแรงจูงใจ จิตสำนึกส่งเสริมการมีส่วนร่วมและสร้างวิสัยทัศน์ 3) จัดทำแผนพัฒนา 4) นำแผนไปปฏิบัติ สะท้อนและปรับปรุงแผน 5) ประเมินแผนปฏิบัติงาน 6) แลกเปลี่ยนเรียนรู้และประเมินสรุป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย ของ ประมวล เกตุธา (2553 : 123) ได้ศึกษารูปแบบการพัฒนาขีดความสามารถพึ่งตนเองของชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ด ได้รูปแบบที่สร้างขึ้น 6 ขั้นตอน คือ 1) การเตรียมชุมชน 2) สร้างแรงจูงใจส่งเสริมการมีส่วนร่วม 3) ค้นหาปัญหาและจัดทำแผน 4) นำแผนไปปฏิบัติและพัฒนา 5) ประเมินผลตามตัวชี้วัดและ 6) แลกเปลี่ยนเรียนรู้และประมวลผล

3. ผลการทดลองใช้รูปแบบและประเมินผลการทดลองใช้รูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่าบังเกิดผลตามที่คาดหวังไว้ ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจาก ความร่วมมือของกลุ่มที่ร่วมกันแสดงศักยภาพของตนที่มีอยู่ และแต่ละบุคคลต่างก็มีความต้องการที่จะพัฒนาความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้น จึงเกิดความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรม โดยกิจกรรมจะมุ่งเน้นเรื่องการพัฒนาคน เป็นการสร้างความแข็งแกร่งให้คนในชุมชน ดังคำกล่าวที่ว่า บุคคลที่เราไปพัฒนาต้องให้มีสภาพความพร้อมที่จะรับเสียก่อน แล้วจึงค่อยนำออกมาสู่สังคมภายนอก (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2550 : 6) ร่วมกับหลักการเรียนรู้จากการปฏิบัติ หลักการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และแผนการดำเนินงานจัดกิจกรรมการเรียนรู้อื่นๆ การสร้างรูปแบบ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และสังเคราะห์จากแนวคิดทฤษฎีผู้รู้หลายท่านจนได้รูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มี 6 ขั้นตอน ซึ่งแต่ละขั้นตอนนั้น ได้ผ่านการพิจารณาเห็นชอบจาก นักวิชาการ ผู้เกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และประชาชน ซึ่งรูปแบบที่ได้ถูกนำไปทดลองใช้จริงกับกลุ่มตัวอย่างแล้วเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เกิดความรู้ทั้งในเวทีจริง และเวทีเสมือน ประกอบกับการมีกลไกหนุนเสริมการจัดการความรู้ คือ ศูนย์จัดการความรู้ในระดับหมู่บ้านทั้งในรูปแบบที่เป็นแหล่งดำเนินการ ทำให้เกิดการบริหารจัดการความรู้ขององค์กรชุมชนแบบบูรณาการ สิ่งที่เกิดขึ้นที่เห็นได้ชัด

เปลี่ยนเรียนรู้ เกิดความรู้ทั้งในเวทีจริง และเวทีเสมือน ประกอบกับการมีกลไกหนุนเสริมการจัดการความรู้ คือ ศูนย์จัดการความรู้ในระดับหมู่บ้านทั้งในรูปแบบที่เป็นแหล่งดำเนินการ ทำให้เกิดการบริหารจัดการความรู้ขององค์กรชุมชนแบบบูรณาการ สิ่งที่เกิดขึ้นที่เห็นได้ชัด

สรุปผลการวิจัย

1. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ จากการศึกษา ปัจจัยใน 7 ด้าน ได้แก่ ด้านความรู้ ด้านความตระหนัก ด้านเจตคติ ด้านทักษะ ด้านความสามารถ ในการประเมินด้านมีส่วนร่วมเรียนรู้ และด้านเครือข่ายบุคคล พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ คือ ด้านความรู้ ด้านการมีส่วนร่วมเรียนรู้ ด้านเครือข่ายบุคคล ค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยในรูปคะแนนดิบ คือ -0.051 , 0.53 และ -0.207 ค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยในรูปคะแนนมาตรฐาน คือ -0.133 , 0.133 และ -0.239 ตามลำดับ ตัวแปรดังกล่าวสามารถร่วมกันอธิบายความแปรปรวนของการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท ได้ร้อยละ 10.7 ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติ 0.05 จึงสรุปได้ว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท คือ ด้านความรู้ ด้านการมีส่วนร่วมเรียนรู้ ด้านเครือข่ายบุคคล

2. ผลการสร้างรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท จังหวัดกาฬสินธุ์ ผู้วิจัยได้จัดทำแผนการจัดกิจกรรมการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท โดยนำปัจจัยทั้ง 3 ด้าน มาจัดทำเป็นโครงการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท ได้รูปแบบการพัฒนา 6 ขั้นตอน

14 กิจกรรม ตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ประสานงานและสำรวจชุมชน
มี 3 กิจกรรม ดังนี้

1. ทำความเข้าใจกับผู้นำชุมชนเกี่ยวกับกรอบเงื่อนไขในการดำเนินกิจกรรม
2. ค้นหาประชาชนต้นแบบ
3. ศึกษาสภาพการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนต้นแบบ

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างแรงจูงใจ จิตสำนึกส่งเสริมการมีส่วนร่วมและสร้างวิสัยทัศน์ มี 2 กิจกรรม ดังนี้

1. สร้างแรงจูงใจในการร่วมกิจกรรมบนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
2. สร้างความเข้าใจในกิจกรรมพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (ด้านความรู้ ด้านการมีส่วนร่วมเรียนรู้ และด้านเครือข่าย)

ขั้นตอนที่ 3 จัดทำแผนพัฒนา มี 2 กิจกรรม ดังนี้

1. จัดทำแผนพัฒนา โดยนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางในการพัฒนา
2. สร้างตัวชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนา

ขั้นตอนที่ 4 นำแผนไปปฏิบัติ สะท้อนและปรับปรุงแผน มี 3 กิจกรรม ดังนี้

1. ส่งเสริมการแสวงหาความรู้ โดยการศึกษาดูงานที่ศูนย์ต้นแบบ เศรษฐกิจพอเพียง
2. ดำเนินการนำร่องกิจกรรมการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
3. สะท้อนและปรับปรุงแผนการพัฒนาให้บรรลุเป้าหมาย

ขั้นตอนที่ 5 ประเมินแผนปฏิบัติงาน มี 1 กิจกรรม ดังนี้

1. ประเมินผลการดำเนินงานก่อนการดำเนินการ ระหว่างการดำเนินการ และหลังการดำเนินการ

ขั้นตอนที่ 6 แลกเปลี่ยนเรียนรู้และประเมินสรุป มี 3 กิจกรรม ดังนี้

1. แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระดับครัวเรือน ครัวเรือนได้เสนอผลการดำเนินงานเศรษฐกิจพอเพียง
2. แลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนเครือข่ายได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสพการณ์ของการดำเนินงาน
3. ถอดองค์ความรู้ สรุปผลการดำเนินงาน

3. ผลการทดลองใช้และประเมินรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทในจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้ทำการทดลองใช้กับกลุ่มทดลอง โดยเปรียบเทียบพฤติกรรมการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบท ก่อนและหลังทดลองใช้รูปแบบพบว่า พฤติกรรมการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีค่า Sig น้อยกว่า .05 แสดงว่าการทดลองของตัวแปรแต่ละตัวค่าเฉลี่ยก่อนและหลังการดำเนินการทดลองมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งหมายความว่า หลังจากที่ถูกกลุ่มทดลองได้นำรูปแบบการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทไปทดลองแล้ว ทำให้พฤติกรรมในการดำเนินชีวิตตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนชนบทดีขึ้น

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

1. ผู้นำชุมชนหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง ที่มีความสนใจเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำรูปแบบที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น ไปประยุกต์ใช้ตามความเหมาะสมกับองค์กรหรือชุมชนนั้นได้ เพื่อส่งเสริมให้การดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนเป็นไปอย่างถูกต้องและมีประสิทธิผล ช่วยให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้

2. รูปแบบที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเป็นรูปแบบพื้นฐาน

ของการพัฒนาการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำไปปรับใช้กับประชาชนในพื้นที่ต่างๆ ตามสภาพพื้นที่ที่เหมาะสม เพราะเป็นรูปแบบที่เข้าใจง่าย และนำไปปฏิบัติได้จริง

3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนควรส่งเสริมเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงให้กับชุมชนอย่างจริงจัง และควรนำรูปแบบที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น มาประยุกต์ใช้เพื่อเป็นส่วนประกอบหนึ่งในการพัฒนาชุมชนด้วย

เอกสารอ้างอิง

- กรมการพัฒนาชุมชน.(2549). **คู่มือปฏิบัติการเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชนเพื่อยกระดับรายได้ครัวเรือน**. กรุงเทพฯ : สำนักส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน.
- คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. (2548). **ประมวลคำในพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ตั้งแต่พุทธศักราช 2453-2546 ที่เกี่ยวข้อง กับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : ส่วนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะ กรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- ชาญชัยณรงค์ ทรงศาศรี. (2552). **การพัฒนาารูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้หลักการทางสิ่งแวดล้อมศึกษา**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ดลมนรรัตน์ บากา และคณะ. (2549,มกราคม - มีนาคม). **“การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง ของชาวนบพในจังหวัดชายแดนภาคใต้”** วารสารสงขลา นครินทร์, 12(1) : 20 .
- ประจักษ์ ผลเรือง. (2546).**การพัฒนาารูปแบบการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต,มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ประมวล เกตรา. (2552). **รูปแบบการพัฒนาขีดความสามารถการพึ่งตนเองของชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ด**. วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- ประเวศ วะสี. (2542). **เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม : แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม**. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน.
- ศิริ ฮามสุโพธิ์. (2546). **การพัฒนาศักยภาพพึ่งตนเองในระดับหมู่บ้าน**. วิทยานิพนธ์ปริญญา เศรษฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต,มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สยามพร ลิ้มไทย. (2549, สิงหาคม). **“กระทรวงมหาดไทยกับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง”** พัฒนาชุมชน,45(8) , 16-19.
- สุเมธ ต้นติเวชกุล. (2542, มกราคม-กุมภาพันธ์). **“การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริ”** การประปาส่วนภูมิภาค.20(1), 5-8.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2550). **โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2555). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบเอ็ดพ.ศ. 2555-2559**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.